

ARAP DİLİNDE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

Ahmet ASLAN
Okutman

A. GİRİŞ

I. Mu'cem (Sözlük)in Anlamı :

Arapça'da aceme kelimesi belirsizliği ve gizliliği ifade eder. el- Cevhəri, es- Sihhah adlı eserinde "Arap dahi olsa sözleri açık olmayan ve konuşması anlaşılmayan kişiye A'cemu"⁽¹⁾ demektedir. Yine ibn Cinni, Sirru Sina'atul- İrab adlı eserinde anlaşmazlığı ifade eder demektedir.⁽²⁾ Mu'cem yani sözlük kelimesi bir dilin kelimelerini belirli bir düzen içinde şerhedip anlamlarını veren kitaba verilen isimdir.⁽³⁾ Bir eserin sözlük sayılabilmesi için dilin bütün kelimelerini ihtiva etmesi ve bu kelimeleri açık bir şekilde izah etmesi gerekir. Dolayısıyla bir dilin bütün kelimelerini ihtiva eden fakat bu kelimelerin anlamlarını açık bir şekilde izah etmeyen esere sözlük diyemeyiz.

Arap Edebiyatı Tarihi kitaplarına baktığımızda Arapça'da mu'cem kelimesini ilk kullananlar hadisçiler olmuştur. Hadisçiler Hicri üçüncü yüzyıldan itibaren bu kelimeyi kullanmaya başlamıştı. Hadis alanında mu'cem adını taşıyan ilk eser el- Cezire'nin⁽⁴⁾ muhaddisi Ebu Yale Ahmed bin el-Müsenna b. Yahya b. İsa b. Hilal el- Musili (H. 210- 307) nin Mu'cem'us-Sahabe adlı eseridir.⁽⁵⁾ bu eserden sonra Mu'cem adını taşıyan eserler ise, İbn Bint Meni'c adıyla bilinen Ebu'l- Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdülaziz el- Beğavi'nin el- Mu'cem ul- Kebir ve el- Mu'cem us- Sagır adlı eserleridir.⁽⁶⁾ Bu eserler Ashab-ı Kiram'ın hayatlarını anlatan eserlerdir. Daha sonraki yıllarda bilhassa hadis alanında eser yazan müellifler bu adı sıkça kullanmışlardır.

Arap diltçileri arasında Mu'cem adını kullanarak ilk eser yazan kişi bi-

(1) Abdülhamit, Muhammed Ebu Sekkin, el- Me'acim'ul- Arabiyye Medarisuha ve Menahicuha, Kahire, 1982, 7.

(2) Ebu Sekkin, 7.

(3) el- Feyruzebadî Muhammed, el- Kamus'ul- Muhit, Beyrut, 1987, 1447.

(4) el- Cezire İsmi yukarı Mezopotamya'ya verilen isimdir. Bkz. Mu'ce ul- Bulden, Beyrut, II, 134- 136; Key Lastringh, Buldan'ul Hilla fet'us- Şerkiyye, Arapça'ya çeviren Beğir, Fransız ve Kotis Avvad, Beyrut, 1965, 144.

(5) Ebu Sekkin, 10.

(6) Ebu Sekkin, 10.

linmemekle beraber dilcilerin bu tesmiyeyi hadisçilerden aldıkları zannedilmektedir. Belki de A'ceme kelimesi gizliliği ve anlaşmazlığı açıklayıp anlaşılır hale getirdiği anlamına geldiği için dilciler kelimelerin anlamlarını izah eden eserlerine mu'cem adını vermişlerdir.⁽⁷⁾

Arap dilinde sözlüklere mu'cem adının yanında el- kamus ismi de verilmiştir. Arap dilciliği tarihinde yazdığı sözlüğe el- kamus adını veren ilk kişi el- Feyruzabadi olmuştur. el-Feyruzabadi yazmış olduğu sözlüğüne el-Kamus ul- Muhit adını vermiştir. el- Kamus ul- Muhit'in büyük etkisi ile beraber kamus deyimini sözlük çalışmaları arasında yaygınlık kazandı. Dolayısıyla kamus kelimesi mu'cem kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaya başlandı. Sonuç olarak Arapça sözlük çalışmaları tarihinde Mu'cem ve Kamus kelimeleri aynı anlamda kullanılan kelimeler olarak yaygınlaştı.

II. Sözlük Yazma Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Araplar tarihte sözlük te'lif eden ilk millet değildir. Araplardan önce bu alanda eser yazan milletler arasında Asurlular, Çinliler ve Yunanlılar vardı.⁽⁸⁾

Cahiliye Dönemi diye adlandırılan İslamiyet'ten önceki dönemin Arap yazın hayatında sözlükler bilinmiyordu.⁽⁹⁾ Bunun sebebini de bu dönemde Araplar arasında yazının çok yaygın olmadığına bağlayabiliriz. Zaten yazının çok nadir kullanıldığı Cahiliye Dönemi toplumunda sözlük yazma ihtiyacının olduğu düşünülemezdi. İslamiyet'le beraber Araplar arasında yazıyı kullanma ihtiyacı hızlı bir şekilde arttı. Kur'an-ı Kerim'in Arap yazın hayatına büyük bir canlılık kazandırmasıyla Müslüman Araplar gerek Kur'an-ı Kerim'i anlamak gerekse öğrendiklerini başkalarına anlatmak maksadıyla yazıyı kullanma ihtiyacını hissettiler. Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'in getirmiş olduğu yeni kelimelerin anlamlarını araştırmak ve öğrenmek durumuna düşmüşlerdir. İşte bu durum herkes tarafından anlamları bilinmeyen kelimeleri açıklama düşüncesini ortaya çıkardı. Dolayısıyla Arap dilinde sözlük yazma düşüncesi Ashab-ı Kiram'ın bilhassa anlamlarını bilmedikleri Kur'ani kelimeleri sormakla başladığını söyleyebiliriz. Bu fikrimizi destekleyecek delili de şu rivayette bulabiliriz: İbn Abbas'dan rivayet edilen meşhur bir rivayete göre İbn Abbas bir gün Kâbe'nin avlusunda oturuyordu ve etrafında toplanmış olan insanlara Kur'an-ı Kerim'i tefsir ediyordu. Bu durumu gören Nafi b. el- Ezrak yanında bulunan Necde b. Umeyr'e "Kalk, bilmediği halde Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmeye çalışan şu adamın yanına gidelim" dedi. Nafi b. el- Ezrek ve Necde, İbn Abbas'ın yanına gelerek şöyle dediler: "Sen Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmeye çalışıyor-

(7) Ebu Sekkin, 11.

(8) Hüseyin Naasar, el- Mu'cem'ul- Arabi Neşetuhu ve Talavuruhu, Kahire, 1988, I, 177- 178.

(9) Ebu Sekkin, 15.

Biz de sana Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı kelimelerin anlamlarını soracağız. Ancak senden söylediklerini te'yid edecek kelimeleri Arap şiirinden ve Arap dilinden getirmeni isteyeceğiz. Çünkü Allah, Kur'an-ı Kerim'i fasih bir Arapça'yla indirdi " dediler. İbn Abbas ise bu konuda istediğini sorabilirsiniz diyerek Nafi ve Necde'nin sorularına Arap şiiri ve atasözlerinden örnekler getirerek cevaplar verdi.⁽¹⁰⁾ Bu sualler tarihe Nafi b. el- Ezrek'in sualleri olarak geçmiştir.

İbn Abbas ile Nafi b. el- Ezrek arasında geçen soru- cevap şeklindeki müzakereler tefsir ilminin öncülleri olmuştur. Bazı dil bilimcilerine göre de bu konuşmalar Arap edebiyatındaki sözlük çalışmalarının ilk tohumlarıdır.⁽¹¹⁾ Buradan Arap edebiyatında ilk sözlük çalışmalarının İslamiyet'le beraber başladığını ve bu ilmin ilk bayraktarlığını yapan kişinin Abdullah b. Abbas olduğu anlaşılmaktadır. Hicri 67 senesinde vefat eden Abdullah b. Abbas herkes tarafından anlaşılmayan kelimelerin izahlarını yaparak dar anlamda da olsa sözlük görevini ifa etmiştir. İbn Abbas Arap şiirini atasözlerini ve hitabetini çok iyi bilen Arap diline vakıf bir kimseydi. Bu özelliklerinden dolayı kendisine sorulan sorulara gerçekçi ve inandırıcı bir şekilde cevap vermiş ve anlaşılmayan kelimelerin açıklamalarını verebilmiştir.⁽¹²⁾ İbn Abbas'a Garib'ul- Kur'an adlı bir eser isnad edilmekte ve bu eserin bir nüshası İkinci dünya savaşından önce Berlin Kütüphanesi'nde bulunmakta idi. Bazı alimlere göre bu eser İbn Abbas'a ait değildir. Bizce bu eser İbn Abbas'a ait olmazsa bile bu ilimle ilgili rivayetleri İbn Abbas'dan alan bir öğrencisine aittir.⁽¹³⁾ et' Tefsir ul- Ekber adlı bir eser de de İbn Abbas'a isnat edilmektedir. Bu eserin İbn Abbas'a ait olduğu Ebu Talha ve İbn ul- Kelbin'in rivayetleriyle kabul edilmektedir. Bu eser Kur'an-ı Kerim'in kelimelerini tefsir eden bir kitaptır. Bu eserin bir nüshası Medine'de Şeyhul- İslam Arif Hikmetullah el- Hüseyini Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁽¹⁴⁾

Yukarıda zikrettiğimiz eserler ister İbn Abbas tarafından isterse onun öğrencileri tarafından yazılmış olsun İbn Abbas Arap diltiliği tarihinde sözlük çalışmalarının öncüsü olmuştur. İbn Abbas'dan sonra gelen ve kendisine garib'ul- Kur'an isnat edilen kişi İbn Abbas'ın metodunu takip eden Abbab b. Tağlib b. Rabah el- Ceriri Ebu Said el-Bekri'dir. Yakut, Mu'cem'ul-Udeba adlı eserinde Abbab b. Tağlib'in Garib'ul- Kur'an adlı bir eser yazdığını ve bu eserinde şiirden deliller getirmiş olduğunu zikretmektedir.⁽¹⁵⁾ Her ne kadar İbn Abbas ve ondan sonra gelen Abbab b. Tağlib Arapça dil

(10) Ebu Sekkin, 13.

(11) Ebu Sekkin, 13.

(12) Hüseyin Nasser I, 33.

(13) Gari Breckelman, GAL, Leiden, 1937, I, 33.

(14) Ebu Sekkin, 15.

(15) Yakut, Mu'cem'ul Udeba, Beyrut, 1980, I, 108.

lib Arapça dil çalışmalarının önce şahsiyetleri ise de el- Halil b. Ahmed el-Ferahidi bu alanda ilk ciddi çalışmayı yapan ve bugünkü anlamda sözlük te'lif eden kişidir. Çünkü el- Halil b. Ahmed, Kitab'ül- Ayn adlı eserinde ilk kez Arap dilinin bütün kelimelerini sözlüğünde toplamış ve kelimeleri ilmi bir düzenle şerh etmiştir.

III. Sözlük Çalışmalarına Neden Olan Sebepler :

Arap dilciliği tarihinde sözlük çalışmalarına neden olan dini sosyal ve kültürel sebepler vardır. Tabi ki bu sebeplerin başında Kur'an- ı Kerim'in yanlış telaffuz edilmesi ve yanlış anlaşılmasını engelleme isteğidir. Çünkü Kur'an- ı Kerim'in yanlış anlaşılması veya yanlış okunmasını engellemek için kelimelerinin iyi bir şekilde bilinmesini gerektirmektedir. Bunun yanında Kur'an- ı Kerim'de fasih Arapların bile anlayamadığı bazı ifadeler varid olmuştur. Bu gibi kelimelerin izahının şart olduğunu fark eden alimler bu kelimelerin izahına çalışmaya başlamışlardır. Alimler bu çalışmaya giriştiklerinde de Arap dilinin en güvenilir numunesi olan şiir ve atasözlerinden yararlanmışlardır.⁽¹⁶⁾ İbn Abbas "Şiir Arapların divanıdır. Kur'an- ı Kerim'de anlamını bilmediğimiz bir kelime ile karşılaştığımızda kelimenin anlamını öğrenmek için şiire bakıyorduk" diyordu. Başka bir rivayette " Kur'an- ı Kerim'de anlamını bilmediğiniz bir kelime ile karşılaştıysanız şiire müracaat ediniz. Çünkü şiir öz Arap'çadır" demektedir.⁽¹⁷⁾

Arapça sözlük çalışmalarının sosyal nedenlerine gelince bilindiği üzere İslamiyet'le beraber Arapların göçebe hayatı Hicri İkinci asırdan itibaren yerleşik hayata doğru kaymaya başladı. Bilhassa İslami fetihlerle beraber Araplar Suriye, Irak ve Mısır bölgelerindeki şehirlere yerleşip yerel insanlarla gerek kültürel gerekse siyasi ilişkiler içinde oldular. Dolayısıyla Arapça'nın kaynağı olan katışıksız dil gittikçe yok olmaya başlamıştı. Bunun farkına varan alimler Kur'an- ı Kerim'in dilini muhafaza etmek maksadıyla bu çalışmaları yapmanın zorunluluğunu hissetmişlerdir.

Arapça sözlük çalışmalarının başlamasında kültürel faktörler de etkili olmuştur. Bu faktörlerin başında bu konu ile ilgili olan alimlerin elinde yazacak derecede dokümanın birikmiş olmasıdır. Başta Amr b. el- A'la, Ebu Malik b. Kerkere ve el- Haşarat adlı eserin müellifi Ebu Hayra, el- Halil b. Ahmed ve Sibevey gibi ravi dilci ve nahivci alimlerin yanında konu ile ilgili yeterince materyal birikmişti. Ebu Amr b. el- A'la'nın yanındaki dil ve dil rivayetleri ile ilgili mektubat evinin çatısına kadar yükselmişti. Ancak Amr son senelerinde inzivaya çekildiği için bu mektubatın bir çoğunu yakmıştı.⁽¹⁸⁾ Ancak başta el- Halil b. Ahmed olmak üzere öğrencilerinin bu eser-

(16) Ebu Sekkin, 17.

(17) Ebu Sekkin, 17.

(18) Hüseyin Nassar, I, 34; Ebu Sekkin, 18.

lerden yeterince faydalandıkları tahmin edilmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz sebeplerin yanında Kur'an- ı Kerim'in hafızlarının azalmış olması bu çalışmaların önemli sebeplerindendir.

B- SÖZLÜK ÇALIŞMALARININ DEVRELERİ :

Her ilimde olduğu gibi Arapça dil çalışmaları da ilk başta zayıf olarak başlamıştı. Bu çalışmalar zamanla gelişerek olgunluk devresine ulaştı. İlk başta yapılan çalışmalar bugünkü anlamda sözlük çalışmaları halinde değil de çeşitli konularla ilgili dil risaleleri şeklinde olmuştu. Bu çalışmalarını zaman ve muhteva açısından üç devreye ayırabiliriz:

I- Birinci Devre: Bu devre her konu ile ilgili kelimeleri gelişigüzel toplama devresidir. Bu devrede dilciler, kırsal kesime giderek çeşitli konularla ilgili kelimeleri dili bozulmamış ve karışıma uğramamış Araplardan bizzat duyarak kayda geçirmişlerdir. Fakat kayda geçirme işi düzenli bir şekilde değil de gelişigüzel yapılmıştır.⁽¹⁹⁾

II- İkinci Devre: Bu devre sadece muayyen bir konu ile ilgili kelimeleri belirli bir yerde toplama devresidir. Dilcileri böyle bir teşebbüse sevk eden sebep büyük bir ihtimalle alimlerin anlamları birbirine yakın olan kelimelerin anlamlarını sınırlandırmak istemeleridir. Bu nedenle dilciler bu durumda olan kelimelerin anlamlarını tahdit etmek maksadıyla söz konusu kelimelerle ilgili mekâna giderek anlam farklarını tespit etmişlerdir.⁽²⁰⁾ Bu şekilde yazılan bir çok eser mevcuttur. Ebu Zeyd el- Ensari (ö. H. 231) yağmur ve süt ile ilgili bir eser yazdı. El- Asmai (ö. H. 215) başta kitap el- Nahl ve el- Asl olmak üzere birçok eser yazdı. İbn ul- Arabi (ö. H. 231) sinekler hakkında en- Nazr b. Şumeyl (ö. H. 2431) Halk'ul- Faras adında bir eser yazdı. Bu kategoriye girin belli başlı eserler ise, el- Hemezani'nin el- Elfaz ul- Kitabiyye, Sa'alibi'nin Fıkhu'l- Luga, İbn Seyyide'nin el- Muhassas adlı eserlerini sayabiliriz. Bu sözlükler konularına göre tertip edilmiş sözlüklerdir.

III- Üçüncü Devre: Bu merhalede telif edilen sözlükler artık Arapça'nın bütün kelimelerini ihtiva edecek şekilde yazılmıştır. Kelimeler araştırmacıya veya konu ile ilgili kişiye kolaylık sağlayacak şekilde belirli bir düzen içinde verilmiştir. Buradan hareketle Arap Edebiyatı Tarihinde Arapça dil çalışmalarının Hicri birinci yüzyılda, sözlük çalışmaları ise Hicri ikinci yüzyılda başladığını söyleyebiliriz. Arapça sözlük çalışmalarının tartışmasız öncüsü el- Halil b. Ahmed'in Kitab'ul- Ayni'dir. Daha sonraları el- Kali, el- Bari adlı eserini, el- Ezheri Tehzibini, İbn Düreyd Cemheresini, el- Cevheri Sihhahı'nı yazdı.

(19) Ebu Sekkin, 19;

(20) Ahmet, Emin, Duha'l-İslam, Beyrut, 1945, II, 275.

C. DİLCİLERİN ARAP DİLİNİ DERLEME METOTLARI

Arap diltçileri Arapçanın kelimelerini derleme hususunda büyük gayretler sarf etmişlerdir. Bu çalışmalarını yaparken dilin safiyetini korumak maksadıyla yalnızca sahih ve güvenilir kaynaklardan yararlanmışlardır. Öncelikle Kur'an-ı Kerim Hadis-i Şerif ve dili bozulmamış Arapların söylemiş olduğu şiir ve nesri esas almışlardır.⁽²¹⁾ Hatta dilin selameti hususunda aşırı titizlik göstermelerinden dolayı bütün Araplardan değil sadece dili bozulmamış bedevilerden kelime almışlardır. Arap olmayan kavimlerle ilişki içinde olan ve bilhassa şehirde oturan kişilerden kelime almamışlardır. Dolayısıyla alimler Arap dilinin kelimelerini derlerken bazı kabilelerin lehçelerini bozulmuş addettiklerinden onların kelimelerini hüccet kabul etmediklerini görmekteyiz. Suyuti, el- Muzhir adlı eserinde, Ebu İbrahim el- Farabi'nin el- Elfaz ve el- Huruf adlı eserinde lehçesi hüccet kabul edilen ve lehçesi hüccet kabul edilmeyen Arap kabilelerinin isimlerini zikrettiğini belirtmektedir.⁽²²⁾ Suyuti el- Farabi'den naklen dil derlemeleri esnasında kendilerinden faydalanılan kabileler arasında Kureys, Temim ve Esed kabilelerini saymaktadır. Bu kabilelerin lehçeleri arap dilinin sahih ve katışıksız lehçeleri olarak kabul edilmiş bilhassa garip kelimelerin anlamlarını bulmada ve sarf nahiy çalışmalarında bu lehçeler temel olarak kabul edilmiştir.⁽²³⁾ Arap diltçileri bilhassa arap yarımadasının sınır bölgesinde mukim olan kabilelerin komşu milletlerle kültürel ilişki içinde bulunmalarından dolayı lehçelerini inhirafa uğramış addetmişler ve çalışmada bu kabilelerden kelime almamışlardır. Özellikle Mısır'a komşu olan lahm, Cüzam, Suriye'de yaşayan ve Yunanlılara mücavir olan çoğu Hıristiyan İyad, Gassan ve Kuzaa, el- Cezire bölgesinde bulunan Tağlib ve Nimr Farslılara mücaviri olan Ezd, Abd Kays ve Bekr kabilelerinin lehçelerini karışıma uğramış kabileler saymışlardır.⁽²⁴⁾ Arap diltçileri derleme çalışmalarını yaparlarken kırsal kesime giderek kelimeleri bizzat bedevilerden duydukları şekliyle kayda geçirmişlerdir. Bu çalışmalarını yapan diltçiler arasında el- Haş'ami, Ebu Hayra el- Bedevi, Arapların en fasihi Ebu ed- Dukays, Ebu Mehdiyye el- A'rabi, el- Münteci, Ebu el- Beyda er- Riyahi, Ebu Tufeyl, Ebu Hayat b. Lukayt, el- Fak'asi, Muhammed b. Abdulmelik, Abdullah b. Amr. b. Sübh, Ebu Umeyr b. Kerkere ve Ebu Zeyd el- Kilabi'yi sayabiliriz.⁽²⁵⁾

D. ARAPÇA SÖZLÜK EKOLLERİ

I- Harflerin Mahreçlerini Esas Alan Ekol:

Bu ekolün diltçileri kelimeyi ve sesdaşları olan kelimeleri boğazdan en

(21) Ebu Sekkin, 21

(22) Suyuti, el- Muzhir, Flulumil-Luğa ve Anvalha, Beyrut, 1986, II, 212

(23) Suyuti, II, 215.

(24) Ebu Sekkin, 22.

(25) Ebu Sekkin, 23

uzak mahreçli harflere doğru sıralarlar. Bundan dolayı bu ekol bu ismi almıştır. Mesela kebura kelimesi ve aynı sestem oluşan bereke, bekera kelimelerinin harfleri K- B- R harflerinden oluşmaktadır. Bu harfler içinde en uzak mahreçli harf ise, K harfidir. Dolayısıyla bu kelimelerin hepsi K babında ele alınmıştır. Bu ekol Arap sözlük çalışmaları tarihinde en eski ekoldür. Bu ekol Arap edebiyatı ve kültürü tarihinde seçkin bir yeri olan el- Halil b. Ahmed el- Ferahidi ile başlar. Ebu Abdurrahman el- Halil b. Ahmed el- Feradi Hicri 100 yılında Umman'da doğdu ve Hicri 175 yılında vefat etti.⁽²⁶⁾ el- Halil b. Ahmed Arapça nahiv ilmini bilimsel bir şekilde ele alan ilk kişidir. Arapça Nahiv ilminin büyük otoritesi kabul edilen Sibeveyh'in de hocasıdır. Bu ekolün belli başlı eserleri ve yazarları ise şunlardır:

Eserin adı	Yazarı
Kitabu'l- Ayn	el- Halil b. Ahmed
Tehzib'ul- Luğa	Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el- Ezheri
el- Muhit Fi'l- Luğa	es- Sahib Ebu'l- Kasım İsmail b. Abbad
el- Bari	Ebi Ali el- Kali
Muhtesar'ul- Ayn	Ebi Bekr ez- Zebidi
el- Muhkem	İbn Seyyide

II. Hece Ekolü

Bu ekol kurucusu ve el- Cemhare'nin yazarı İbn Dureyd'e nispet edilir. İbn Dureyd metot olarak el- Halil b. Ahmed'in metodunu takip etti. Fakat kelimeleri tertip ederken kelimelerin harflerini mahreçlerine göre değil de kelimedeki harflerin alfabetik sırasını esas aldı. Mesela Kebure ve bunun sesdaşları olan Kerübe ve Rekibe kelimelerini B babında göstermiştir. Çünkü B harfi alfabetik sırada diğer harflerden önce gelmektedir. Bu ekol sözlük çalışmalarında tarihi açıdan ikinci ekol sayılmaktadır. İbn Durayd bu metodu ile el- Halil'den ve onun izinde gidenlerden farklı bir metot uygulayarak sözlüğü daha kullanışlı hale getirmiştir. Bu çalışmasıyla Arapça sözlük tarihinde ileri bir adım atmıştır. Şair edip ve büyük dilci olan İbn Dureyd H. 223 yılında Basra'da doğdu ve H. 321 yılında vefat etti.⁽²⁷⁾ Bu ekolün belli başlı eserleri ve yazarları şunlardır:

Eserin Adı	Yazarı
el- Cemhara Fi'l- Luğa	Ebu Bekr b. el- Hasan b. Durayd

(26) el- Halli b. Ahmed, *Kitabu'l- Ayn*, Tah: Mehdi el- Mahzumî ve İbrahim Samirai, Kum, 1984, I, 5.

(27) Ahmed, Hasen ez- Zeyyad, *Tarih'ul- Adeb'ul- Arabi*, Kahire, 1988, 372;

Makayıs'ul- Luga
Mu'cem'ul- Luga

Ahmed b. Faris
Ahmed b. Haris

III. Kafiye Ekolü

Bu ekole bu ismin verilmesinin sebebi kelimenin son harfini esas almış olmasındandır. Kelimenin son harfi bab ikinci harfi fasıl olarak kabul edilmiştir. Mesela Kabüre kelimesi R babında ve K faslında yer almaktadır. Bu ekol es- Sihhah'ın yazarı el- Cevheri'ye nispet edilir. Çünkü bu sistemi ilk kullanan el- Cevheri olmuştur.⁽²⁸⁾ el- Cevheri, el- Halil ve onun takipçisi sözlükçülerin sistemini zor ve kullanışsız bulmuş ve bu yeni sistemi ile sözlük kullanımı kolaylaştırmak istemiştir. Bu ekol Arap sözlük çalışmaları tarihinde üçüncü ekol sayılmaktadır. el- Cevheri Hicri 332 yılında doğdu ve Hicri 392 yılında vefat etti. el- Cevheri Arap dili ve edebiyatının önemli alimlerinden Farablı bir Türk'tür.⁽²⁹⁾ Bu ekolün belli başlı eserleri ise şunlardır:

Eserin Adı

Yazarı

Tac'ul- Luga ve Sihhah'ul- Arabiyye

Ebu Nasr İsmail b. Hammed el- Cevheri

Lisan'ül- Arab

Ebu Fazıl Cemalüddin b. Manzur

el- Kamus'ul - Muhit

Ebu Tahir Necmeddin el- Feyruzabadi

Tac'ül- Aruz

Ebu'l- Feyz Muhammed Murtaza ez- Zebidi

IV. Alfabetik Ekol :

Arapça sözlükler içinde en kullanışlı ve çağdaş sözlükler bu ekolün sözlükleridir. Bu ekole modern ekolde denilmektedir. Bu adı taşımasına rağmen bu ekolün tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Arapça sözlük çalışmalarında kelimeleri alfabetik sıraya göre tertip eden ilk dilci Ebu Amr eş-Şeybani'dir. Fakat eş-Şeybani el-Cim adlı eserinde kelimeleri tertip ederken yalnızca kelimenin ilk harfini esas almış, diğer harflere önem vermemiştir. Yani ilk harfi Elif olan kelimelerin hepsini aynı babda ele almıştır.⁽³⁰⁾

(28) Ebu Sekkin, 88.

(29) Moh Ben Cheneb, 'el Cevheri' I. A., III, 126

(30) Hüsseyin Nassar, I, 65

Bu tertibi bugünkü modern haliyle ilk kullanan dilci ise Ebu'l-Meali Muhammed b. Temin el- Barmaki'dir. Hicri 372- 433 yılları arasında yaşayan el- Bermaki el- Munteba Fi'l- Luga adlı eserini yazmıştır. Bu ekolün ilk önemli eseri ez- Zemaşari'nin Esas'ül- Belağa adlı eseridir. Ebu Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez- Zemeşari Hicri 467- 538 yılları arasında yaşamış büyük bir dilci ve edebiyatçıdır.⁽³¹⁾ Bilhassa son dönemlerde yazılan Arapça sözlüklerin çoğu bu tertip üzere yazılmıştır. Bu ekolün belli başlı eserleri şunlardır:

Eserin Adı	Yazarı
Esas'ül- Belağa	ez- Zameşeri
el- Misbah'ul- Münir	el- Feyyumi
Muhit'ul - Muhit	el- Bustani
Akrab'ul - Mevarid	Said eş- Şartuni
el- Muncid	Luis Ma'luf el- Yazıcı
el-Mu'cem'ul- Vasit	Mısır Arap Dili Enstitüsü

SONUÇ

Arap dilciliğinde sözlük çalışmalarının İslamiyet'le beraber başladığını söyleyebiliriz. Bilhassa Kur'an-ı Kerim'de geçen ve herkes tarafından anlaşılamayan bazı kelime ve ibarelerin tefsir ve şerh edilme ihtiyacı Arap dilinde sözlük çalışmalarının ilk etkili sebebi olmuştur. Bu alandaki ilk çalışmaları yapanın Abdullah b. Abbas olduğu araştırmacılarca tespit edilmiştir. İslami fetihlerle beraber Arapların diğer kavimlerle siyasi ve kültürel ilişki içinde olmaları sonucunda fasih Arapça konuşan insanların sayısı gittikçe azalmaya başlamıştır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'in dilini korumayı dini bir vazife gören alimler Arap dilinin kelimelerini muhafaza altına alma ihtiyacını hissettiler. Dolayısıyla dil uzmanı alimler Hicri birinci yüzyıldan itibaren Arap dilinin kelimelerini derlemeye başladılar. Bu derlemelerini yaparken de başta Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve dili karışıma uğramamış Arap kabilelerinin lehçelerini esas almışlardır. Hicri 2. yüzyılda ise, dil uzmanları önceki asırda başlayan derlemeleri düzenleyip yazıya geçirmişlerdir. Arapça sözlük çalışmalarının tartışmasız ilk öncüsü ve lideri el- Halil b. Ahmed el- Ferahidi'dir. Ondan sonra gelen dil alimleri şekil itibariyle ondan farklı çalışmalar yapmışsalar da özde onun izinde gitmişlerdir.

(31) Hüsseyin Nassar, I, 65

KAYNAKLAR

- 1- Ahmed, Emin, **Duha'l - İslâm**, Beyrut.
- 2- Ahmed Hasan ez - Zeyyat, **Tarih'ul - Adebî'l - Arabî**, Kahire, 1988.
- 3- Cheneb, Moh Ben, "**el- Halil**", İ. A. V, 158.
- 4- Cheneb, Moh Ben, "**el- Kali**", İ. A. VI, 133- 134.
- 5- Cheneb, Moh Ben, "**el-Cevheri**" İ. A. III, 126.
- 6- Ebu Sekkin, Abdülhamid Muhammed, **el- Mecacim'ul- Arabiyye Medarisuha ve Menehicuha**, Kahire, 1882.
- 7- el- Halil, b. Ahmed el- ferahidi, **Kitab'ul- Ayn**, Tah: mehdi el- Mahzumi ve İbrahim es- Samurai, Kum, 1984, X.
- 8- Hüseyin Nassar, **el- Mu'cem'ul- Arabî Neşatuhu ve Tatavvuruhu**, .Kahire, 1988.
- 9- el- Feyruzabadi, b. Yakup, **el- Kamus ul- Mühit**, Beyrut, 1987.
- 10- İbn Faris, Ahmed, **Mekayis'ul- Luğa**, Kum, 1980
- 11- İbn Manzur, Cemuluddin, **Lisan'ul- Arab**, Beyrut.
- 12- Lastrinch, Key, **Buldan'ul- Hilafetüş- Şankiyye**, Arapça'ya çev; Beşir Fransis ve Körtis Avvad, Beyrut, 1985.
- 13- el- Muberrred, Muhammed b. Yezid, **el- Kamil Lil- Luğa ve el- Edeb**; Beyrut.
- 14- es-Suyuti, **el Muzhîr fî Ulum'il-Luga ve Envaiha**, Beyrut 1986, I-II.
- 15- es- Sağani Hasan b. Muhammed, **el- İbab uz- Zahir ve el- Libab el- Fahir**, Tah: Hasan el- Yasin Bağdat, 1980.
- 16- Yakut, **Muceam'ul- Udeba**, Beyrut, 1980.
- 17- Yakut, **Mucem'ul- Buldan**, Beyrut, I-VII.
- 18- ez- Zebidi, **Tac'ul- Aras Min Cevahir'ul- Kamus**, Beyrut.